

Terebinth

vereniging voor funeraire cultuur

- **Lezing van Midas Dekkers** | ■ **Wandelen in Rome**
- **Wet op de lijkbezorging toch aangepast**

Graven op internet: de grote stille tuin

*Over de heuvel van de Tongerseweg
ligt de grote stille tuin.*

Het verkeer raast langzij;

*van de ene opstopping naar de
andere;*

van vroeg tot laat.

*Toch is het stil in die tuin vol
grijze glorie van de oude stad.*

Zo begint het gedicht De grote stille tuin van Huub Noten over de Begraafplaats Tongerseweg in Maastricht. In 2012 bestaat de begraafplaats tweehonderd jaar. De Algemene Begraafplaats kent een lange geschiedenis die onder het kopje Historie op de vernieuwde website terug te vinden is. Begraafplaatstongerseweg.nl is een schoolvoorbeeld van een publieksvriendelijke en informatie-

ve website. Naast informatie over begraven en bedrijfsvoering is er veel te lezen over de geschiedenis, bijzondere grafmonumenten en ontwikkelingen. Met de interactieve kaart met interessepunten kun je virtueel de begraafplaats bezoeken. Mooie, stemmige foto's verhogen de aantrekkelijkheid van de site. Wie op de hoogte wil blijven van de ontwikkelingen kan zich abonneren op de nieuwsbrief.

Over de site van het kerkhof van Sint Pieter 'Op de Berg' bij Maastricht heb ik al eerder geschreven in Graven op internet. Maar ook deze site blijft de moeite van een bezoek waard. Webmaster Breur Henket brengt de geschiedenis van de dodenakker tot leven.

Al eerder deed ik een oproep onder de lezers van De Terebinth om interessante websites over begraafplaatsen in Nederland en funeraire cultuur door te geven. Helaas met weinig resultaat. Dus doe ik het nog eenmaal. Mocht u een interessante website bezoeken, geef dan de link door naar ondergetekende. Dan kunnen ook andere geïnteresseerden via deze rubriek van de site genieten.

Bartho Hendriksen
b.w.hendriksen@planet.nl

Begraafplaats Tongerseweg
www.begraafplaatstongerseweg.nl
Begraafplaats Sint Pieter op de Berg
www.breurhenket.com/kerkhof.htm

Funeraire varia

OPMERKELIJKE EEUWENOUDE ZUIL BIJ HET HEK VAN DE JOODSE FAMILIE
LOPEZ SUASSO-DE BRUIN FOTO WIM CAPPERS

Echte rust voor Rustoord

Op een prachtige lentedag in juni kwam de redactie bijeen voor de jaarlijkse 'dagvergadering', met gelegenheid voor een lunch, bijpraten en een excursie. Ditmaal fietsten we

van Amsterdam naar begraafplaats Rustoord in Diemen, waar de secretaris van de Belangenvereniging, Bauke Wink, ons ontving en zo vriendelijk was een rondleiding te geven.

Doodgraver George Henri Aman kocht met vooruitziende blik een stuk grond aan het 'Weesper zandpad te Diemerbrug' en opende in 1791 hier een dodenakker. Begraven in de kerk zou in 1795 officieel verboden worden. Maar het liep niet storm en de eeuwen erna zou de begraafplaats verschillende eigenaren kennen. De gemeente Diemen, die geen begraafplaats heeft, was daar echter nooit bij. Maar dat gaat nu eindelijk veranderen.

Bauke Wink: 'Na het principeraadsbesluit voor aankoop van de begraafplaats door de gemeente in september 2009, is men gestart met een grondig onderzoek, onder meer naar de administratie. Dit heeft er toe geleid dat men andermaal met de huidige eigenaar De Stichting Rustoord te Best is gaan onderhandelen. De aanvankelijk overeengekomen koopprijs van twee honderdduizend euro heeft men hierbij kunnen halveren tot één ton. Bovendien heeft men een nieuw exploitatieplan gemaakt, dat beter is toegespitst op de actuele situatie.

De samenwerking met De Nieuwe Ooster is vastgelegd voor een periode van twee jaar. In juli is de aankoop met algemene stemmen door de gemeenteraad aanvaard. Uiterlijk 1 oktober en zo mogelijk eerder moet de koop afgerond zijn. Het heeft wel enige inspanning en tijd gevegd, maar wij zijn als vereniging blij met dit besluit. Nu is de toekomst verzekerd en zal een flinke opknappbeurt de begraafplaats weer die plaats geven die het behoort te hebben in Diemen!'

Liesbeth Vermeulen

Inhoud

11 Bioloog en schrijver Midas Dekkers gaf in mei na afloop van de Algemene Vergadering de eerste IJzerman-lezing. En Dekkers bleek een geschikt persoon om met humor en relativiseringsvermogen zijn licht te laten schijnen op dood en vergankelijkheid.

En verder

- 2 Graven op internet / Funeraire varia
- 3 Mens & Plek: De IJsselhof in Gouda
- 4 Wet op de lijkbezorging
- 6 Boeken & mediarubriek
- 8 Wandelen over begraafplaats in Rome
- 10 Grafmonumenten van buitenlandse ontwerpers
- 12 Verenigingsnieuws
- 16 Gast aan het woord: Wim Cappers / Colofon

OMSLAG: GRAF VAN DR WONG, OUDE KERKHOF ROERMOND, FOTO OBIE OBERHOLZER (UIT HET BOEK *LIMBURGS MEMENTO MORI*, ZIE PAG. 6/7)

OVERZICHT VAN DE PROTESTANTSE BEGRAAFPLAATS IN ROME FOTO BEN POSTMA (BOVEN)

BEGRAAFPLAATS ST. ODILIËNBERG, FOTO OBIE OBERHOLZER (UIT HET BOEK *LIMBURGS MEMENTO MORI*, ZIE PAG. 6/7) (ONDER)

Mens & Plek

Naam De IJsselhof, Gouda
Leeftijd 60 jaar

De IJsselhof is de jongste gemeentelijke begraafplaats van Gouda. Hij dateert uit 1950 en is aangelegd tussen de Gojanverwelledijk en de Hollandsche IJssel. Het kleinschalige crematorium is in 1998 gereed gekomen en ligt op ongeveer tweehonderd meter afstand van de aula. In de directe omgeving van het crematorium zijn door Ada Wille ontworpen urnenmuren gebouwd en urnentuinen aangelegd. Hierbij is gebruik gemaakt van de aanwezige hoogteverschillen, waardoor beschutte plekken zijn ontstaan. Ook is er, langs de rand van het terrein, een licht glooiend strooipad gemaakt. Op een wat hoger gelegen punt bevindt zich een gebogen muur, waaraan gedenkplaatjes zijn bevestigd ter herinnering aan hen van wie de as is uitgestrooid. Binnen de ronding is een bank geplaatst, met zicht op de IJssel. Het is geen plek voor dagjesmensen die, fietsend langs de dijk, een geschikte pick-

nickplaats zoeken. Wel een plek voor mensen die een dierbare hebben verloren, en die, op enige afstand van de dagelijkse realiteit, hun doden willen gedenken. Waar kan dat beter dan op deze plek, waar je tussen de bomen door op de rivier uitkijkt?

Tekst en foto: Rita Hulsmann

Staatssecretaris A. Bijleveld-Schouten van Binnenlandse Zaken kondigde op 6 juli in een brief aan Stichting Altvoorde belangrijke wijzigingen aan in de Wet op de lijkbezorging. Het eigendomsrecht van artikel 32 a gaat bovengronds en sinds 1 januari 2010 gelden. Artikel 82 b herstelt die eigendom voor graven en voor graftekens die voor 1 januari werden geplaatst. Het wetsvoorstel ging in juli naar de Tweede Kamer. Hiermee wordt een heilloze onteigening recht gezet. Particuliere graven worden weer eigendom. Na negen jaar wordt een uitspraak van de Hoge Raad door de wetgever gecorrigeerd.

Massale eigendomsverschuiving op komst

Een zo gigantische verschuiving in eigendomsrechten deed zich niet eerder voor. Aan het grafmonument van Pierre Cuypers in Roermond werd bijvoorbeeld meer dan een ton gespendeerd. Een keldergraf kan € 14.000,- kosten. Gematigde ramingen voor het totaal belopen van 6 miljoen Antilliaanse guldens tot ruim 6 miljard euro in Nederland. Momenteel bezitten eigenaren van de begraafplaatsen praktisch alles. In 2011 zal de eigendom terugkeren naar miljoenen rechthebbenden die het graf hebben gekocht. Wat is er gebeurd?

Verkeersopvattingen

Het is riskant als rechters voor plaatsvervangende wetgevers spelen. Want rechters hebben een eigen belevingswereld. Controle en opinievorming vin-

den binnen gesloten circuits plaats. In 1997 wilden de Rabobank en de belastingdienst elkaar te slim af zijn inzake een losstaande cabine. Daarop had de Rabobank een hypotheek genomen. Die cabine was gemaakt om gemakkelijk te verplaatsen en dus roerend. Die verkeersopvattingen, de algemene mening, vond de Hoge Raad in dit geval niet belangrijk - de cabine was aangesloten op de riolering en dus onroerend (Portacabin Hoge Raad 31 oktober 1997, *Nederlands Juristenblad* (1998) 97). Toen de rechters deze uitzondering maakten, werd rechtsonzekerheid verwacht. Maar niet dat een misslag zo massaal zou uitvallen.

Een gevolg was natrekking: dat is een uitzondering op het recht om eigendom te verwerven. Het Burgerlijk Wetboek bepaalt dat uitzonderingen daarop bij

wet - niet door rechters - mogelijk zijn (Vijfde Burgerlijk Wetboek, artikel 20, lid 1). In 2008 zou hoogleraar privaatrecht A.F. Salomons in editie 6779 van het *Weekblad Privaatrecht, Notariaat en Registratie* daaraan herinneren. Dat detail bij die cabine werd als bulldozer ingezet op funerair gebied.

Misplaatste toepassing

Op uitvaartgebied liet de wetgever zoveel mogelijk aan de praktijk over. Er ontstonden tegenstrijdige regelingen. Rechthebbenden waren vaak onbereikbaar. Wetsherziening liet te lang op zich wachten. Toen een grootmoeder op een Bredase begraafplaats gewond werd door een omvallend grafmonument hakte de rechtbank de knoop door. Bij gebrek aan een rechthebbende was de begraafplaats hiervoor als grond-

HET GRAF VAN DE DICHTER MARTINUS NIJHOFF EN ZIJN ECHTGENOTE OP DE GEMEENTELIJKE BEGRAAFPLAATS WESTDIJN IN DEN HAAG

Ruim zes miljard euro is er in het geding

Dat detail bij die cabine werd als bulldozer ingezet op funerair gebied

eigenaar verantwoordelijk (Rechtbank Breda 31 augustus 1993, *Nederlands Juristenblad* (1993) 335).

Volgens diverse partijen lagen er mogelijkheden in het verschiet. Er zijn veel vervallen monumenten van geestelijken. De Utrechtse begraafplaats St. Barbara dagvaardde het aartsbisdom in een proefproces. Het Amsterdamse hof misbruikte het Portacabin-arrest voor een totaal andere rechtsvraag: alles op de begraafplaats werd eigendom van de grondeigenaar. Dus de gemeente, de kerk, of de instelling en niet meer de particulieren. Een massale onteigening dreigde.

De Hoge Raad is er onder meer voor om een uitspraak te casseren als de maatschappelijke gevolgen daarvan ongerijmd en schadelijk zijn. Maar de Hoge Raad maakte een jarenlange dip door en bevestigde de uitspraak (Begraafplaats Barbara Hoge Raad 22 oktober 2002, *Nederlands Juristenblad* (2003) 241). Protesten haalden niets uit. Nieuwe contracten, lang lopende overeenkomsten, reglementen, eeuwenoude tradities, internationale overeenstemmingen werden afgedaan als verkeersopvattingen. Miljoenen werden zo onteigend. Zelden is zo'n geringschatting voor cultuur gedemonstreerd.

Oorverdovende mediastilte

In kranten, op de radio en televisie werd dat verzwegen. Onze belangrijkste media, zelfs *de Volkskrant*, *NRC*, *Trouw* en de NOS weigerden nieuws te brengen dat van groot financieel en emotioneel belang is voor ruim 70 procent van de abonnees, hoorders en kijkers. Die npraters op de redacties zullen toch niet menen dat zij zelf nooit met de Wet op de lijkbezorging te maken zullen krijgen? Op uitvaartgebied bleef het doodstil. De organisaties dachten dat de verandering voordelig voor hen zou uitvallen.

Alleen De Terebinth leverde scherpe kritiek. Verlies van eigendom moest op den duur de doodsteek betekenen voor de funeraire cultuur. De begraafplaatsen konden of wilden onmogelijk al die

monumenten onderhouden. De verliezers konden volgens De Terebinth schade claimen.

Van de regen in de drup

In juli 2009 leek de situatie te verbeteren door de wetwijziging. Artikel 32 a bepaalt: per 1 januari 2010 blijft de eigendom van grafmonument en beplanting boven het graf eigendom van rechthebbenden. Toch ontstond daardoor onbedoeld wanorde. Wie op 28 december 2009 voor € 5.000,- een gedenksteen plaatste, verloor prompt alles. Maar wie datzelfde vijf dagen later deed, behield de eigendom.

Erger nog, alle rechthebbenden van particuliere graven vóór 1 januari 2010 verloren hun eigendom. Ditmaal niet door de rechter, maar door de wet. Het verlies treft miljoenen uit alle lagen van onze bevolking. Werknemers in Franeker, Philips in Eindhoven, adellijke families in Gelderland, ja, de koningin ondertekende in zalige onwetendheid de onteigening van haar eigen koninklijke grafkelder in Delft. Van kamerleden mag verlangd worden dat zij bij wetgeving minstens dit soort vaste gevolgen voorzien. De sufferds kwamen niet op het idee.

Staatsmanschap

Bij een vitale democratie zijn regering en parlement benaderbaar om rekening te houden met signalen van burgers. Daar was weinig kans op. Parlementariërs negeerden protesten en pleidooien van Stichting Altvoorde. De Terebinth is een kleine vereniging. Er viel geen electorale winst te boeken. Een belangrijke lobby of personen ontbraken. Vooral: de media zwegen erover. Desalniettemin heeft de staatssecretaris oog gehad voor de belangen van de samenleving. De wet wordt aangepast. Dat bewijst inzicht en staatsmanschap. Ambtenaren ten departemente speelden hierbij een belangrijke rol.

Nieuwe artikelen

Op 6 juli 2010 schreef de staatssecretaris aan Altvoorde 'dat zolang een graf

STAATSECRETARIS ANKE BULVELD-SCHOUTEN
FOTO RUKSOVERHEID

niet geruimd mag worden, geen sprake is van natrekking'. Als het graf eenmaal mag worden geruimd, wordt natuurlijk alles van de begraafplaats. 'Met deze wetwijziging is een einde gekomen aan de onwenselijke - en ook voor veel nabestaanden onduidelijke - situatie dat een grafmonument na plaatsing op het graf door middel van natrekking eigendom werd van de houder van de begraafplaats'.

In het kader van Reparatiewet BZK 2010 wordt artikel 32 a verruimd. Niet alleen wat zich boven de grond bevindt blijft eigendom. Het gebouw of werk waaronder het graf zich bevindt blijft eveneens eigendom. Dat is bedoeld voor keldergraven en crypten. Per 1 januari 2010 veranderde het recht. Een nieuw artikel 84 b geeft een voorziening bij die verandering. De eigendom keert ook terug voor graven die vóór 1 januari 2010 waren geplaatst.

Happy end

Voor wie weet wat er speelde, brengen die wijzigingen opluchting en geruststelling. Tegen de Reparatiewet zal geen bezwaar bestaan. Na negen jaar wordt in 2011 de toestand genormaliseerd. Miljoenen krijgen hun familiegraven terug zonder ooit geweten te hebben dat zij dat bezit verloren hadden. De Nederlandse funeraire cultuur heeft weer een toekomst.

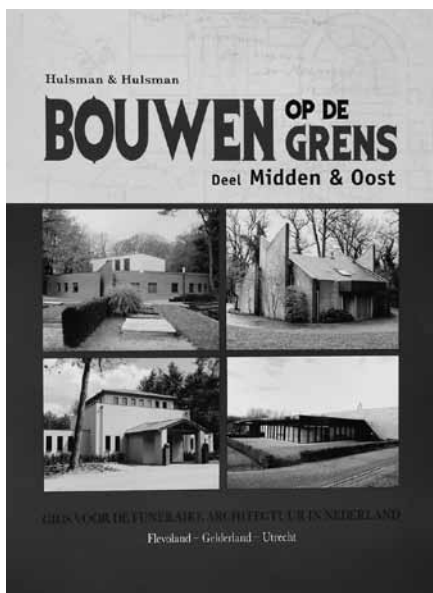
Tekst en foto: Bouke Jagt

◆ Bouwsteen voor funeraire kennis

Iedereen in Nederland die geïnteresseerd is in funeraire cultuurhistorie is inmiddels schatplichtig aan de zussen Hulsman. Ze hebben een groot aantal waardevolle publicaties het licht doen zien over de cultuurhistorische waarde van begraafplaatsen, monumenten en andere gebouwen die met de dood of met herdenken te maken hebben. Hun magnum opus is de vierdelige reeks in wording over 'bouwen op de grens'. In 2008 verscheen het deel over Zuid-Nederland; in het voorjaar van 2010 dat over Midden- en Oost-Nederland (Flevoland, Gelderland en Utrecht).

Ook zonder Overijssel omvat deel Midden & Oost al bijna 400 pagina's! De algemene inleiding op bouwstijlen en funeraire architectuur is grotendeels gelijk aan die in het eerst verschenen deel, met wat stilistische aanpassingen en een lichte regionalisering. Dat is jammer voor wie alle vier delen zal gaan lezen. De meeste lezers zullen echter regionaal geïnteresseerd zijn en het laten bij één deel uit de serie en dan is de keuze om elk deel van een inleiding te voorzien begrijpelijk.

Voor mij is het catalogusgedeelte van tweehonderd pagina's het hoogtepunt van het boek. Dat is per provincie geordend. Daarna volgen een verklarende woordenlijst, registers op plaats en architect, en een uitgebreide bronnenlijst met ook archiefvindplaatsen.

R.N. Hulsman en M. Hulsman. *Bouwen op de grens (deel midden en oost); Gids voor de funeraire architectuur in Nederland. Deel Midden & Oost. Flevoland - Gelderland - Utrecht* (Rotterdam: Uitgeverij Godoy & Godoy, 2010, ISBN 978-94-9071403-1, 366 blz., € 49,90).

ontzaglijke hoeveelheid werk de auteurs verricht hebben! Helaas omvat het geografisch register alleen de catalogi en niet de in de inleiding genoemde projecten. Daardoor kon ik de plannen voor de begraafplaats van Nagele in de Noordoostpolder eerst niet meer terugvinden, terwijl ik me kon herinneren er wel over gelezen te hebben.

De catalogushoofdstukken zien er fantastisch uit: veel informatie over een keur aan gebouwen en projecten en rijkelijk geïllustreerd. Het is in beginsel strak georganiseerd met een indeling in vier gebouwtypes, en daarbinnen chronologisch. De indeling in gebouwtypes heeft voor relatieve buitenstaanders echter geen overtuigende logica. Daardoor komt de opeenvolging van projecten verwarrender over dan nodig zou zijn. Het lijkt beter om bijvoorbeeld crematoria en columbaria bij elkaar te houden, of om alleen een chronologische structuur aan te houden.

In een naslagwerk dat zoveel informatie bevat en dan ook nog over een onderwerp als architectuur is natuurlijk genoeg te vinden waarover je van mening kunt verschillen met de auteurs. Vooral in de recente tijd wordt het steeds lastiger om de verschillen tussen architectuurstromingen aan te duiden. Waar eindigt het modernisme en begint het neo-modernisme en het postmodernisme, wat zich per definitie niet laat classificeren? De kracht van Hulsman en Hulsman is gelukkig dat ze veel informatie geven, in tekst en beeld. Daarmee helpen ze de lezer de gedachten te ordenen en het eventueel oneens te zijn met het boek. Meer kunnen auteurs niet doen.

Maar de bewering dat het crematorium Groningen in de stijl van de Delftse School gebouwd is, moet in het toekomstige deel Noord toch maar niet meer opgenomen worden ...

Naar dat volgende deel zien we uit!

*Peter Groote
Cultureel geograaf, Rijksuniversiteit Groningen; p.d.groote@rug.nl*

◆ Oude problemen nieuwe oplossingen

Dit jubileumboek verscheen in 2009 ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het crematorium in Tilburg. Een vergelijking met mijn publicatie over het 125-jarig bestaan van de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie in 1999 levert opvallende overeenkomsten op.

De betrokkenen stonden veelal voor gelijksoortige vraagstukken als de professionalisering van ideële organisaties en de afbakening van de werkterreinen tussen

K. de Leeuw. *Leven met de dood. 25 jaar crematorium voor Tilburg en Omstreken* (Tilburg: Drukkerij Gianotten BV, ISBN 978-90-9024907-0, 176 blz., het boek is te downloaden via www.crematorium-tilburg.nl).

concurrenten. Natuurlijk droeg crematorium Tilburg eigentijdse oplossingen aan. Twee uitgewerkte voorbeelden kunnen de gelijkennis verduidelijken.

Zorg voor het milieu trok telkens de aandacht van de voorstanders van crematie. In 2003 investeerde Tilburg in het hergebruik van de warmte die bij crematie vrijkomt. Dat doet denken aan het idee van de kringloop van het leven waarmee de Nederlandse geneeskundige en filosoof Jacobus Moleschott al in 1852 de invoering van lijkverbranding propageerde. Asverstrooiing kon heidevelden in vruchtbare akkers omtoveren. Interessant is in beide gevallen tevens de logistiek. De Koninklijke Vereniging kende in de jaren dertig van de 20ste eeuw grote problemen door het gebruik van te kleine asbussen. Hierdoor was er sprake van de toen verboden asdeling.

Dit boek laat zien dat crematorium Tilburg voortdurend het gebruik van de verschillende ruimtes, de inzet van personeel, het op tijd serveren van broodjes en de beschikbare parkeerruimte op elkaar af moet stemmen. Aan deze goed geschreven, met interviews gelardeerde en doordacht geïllustreerde publicatie gaat een uitgebreide inleiding op de funeraire cultuur in Tilburg vooraf. Het boek sluit af met een literatuurlijst waarin ik overigens een verwijzing naar het werk van Tilburger Cees van Raak mis. *Leven met de dood* geeft een interessante inkijk in een jong crematorium dat voortdurend met de tijd meegaat. Een aanrader.

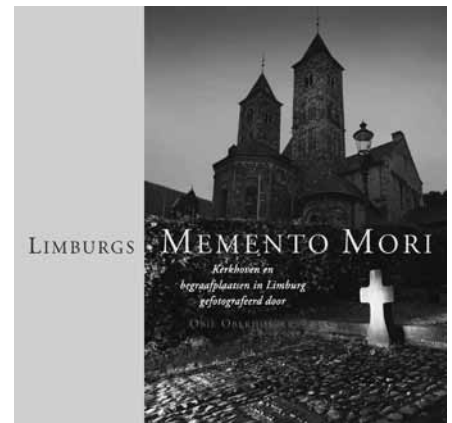
Wim Cappers

◆ Slapen op begraafplaatsen

De Zuid-Afrikaanse fotograaf Obie Oberholzer slaapt tijdens zijn reportages bij voorkeur op begraafplaatsen. 'Omdat ze altijd rustig en spiritueel zijn, er is stromend water en in een gevaarlijk land als Zuid-Afrika zijn ze veilig, *dead safe, in fact*', gaf hij ooit een journalist ten antwoord op de vraag waarom hij op begraafplaatsen sliep. Vanwege zijn reputatie als begraafplaatslaper en uitstekend fotograaf werd Oberholzer door X-Cargo gevraagd een fotoreisboek te maken over grafmonumenten in Limburg. En mocht hij in hotels overnachten. Met een scherp oog voor details en de speling van het licht legde hij grafmonumenten van bekende en minder bekende Limburgers vast. Loek Kreukels schreef korte biografieën, die vanuit een verrassende invalshoek zijn geschre-

ven. Maar de combinatie van foto's en tekst werkt zeer enthousiasmerend. Je zou zo met de trein naar Limburg reizen en het praalgraf van Gerard IV en Margaretha van Brabant in de Munsterkerk in Roermond willen bezoeken. En dan doorreizen naar Maastricht om de obelisk op het graf van Victor de Stuers op begraafplaats Tongerseweg met eigen ogen te aanschouwen. De foto's van de mummie van Thorn of de NSB'er W.A. Heterscheid (zonder grafsteen) intrigeren. Het boek sluit af met een artikel over de geschiedenis van christelijk rooms-katholiek begraven in Limburg door Maurice Heemels. Een gedegen verhandeling, maar toch een beetje misplaatst in dit boek dat het vooral van de foto's en de begeleidende teksten moet hebben. Obie, wanneer kom je eens in Utrecht op begraafplaatsen slapen?

Bartho Hendriksen

Oberholzer, O., Kreukels, L. en Heemels, M.: *Limburgs Memento Mori. Kerkhoven en begraafplaatsen in Limburg gefotografeerd door Obie Oberholzer* (Roermond: X-Cago 2010, ISBN 978-90-78074-12-0, 140 blz., € 29,95)

Boeken- en mediatips

Foto's Funeral train

Fotograaf Paul Fusco van het fotoagentschap Magnum maakte een unieke serie foto's die nu voor het eerst in Nederland wordt geëxposeerd.

Voor 'Funeral train' reist Fusco op 8 juni 1968 mee op een bijzondere trein van New York naar Washington. Op die trein bevindt zich het lijk van Robert F. Kennedy. De presidentskandidaat en broer van de vermoorde president John F., is dan drie dagen eerder in Los Angeles vermoord. Paul Fusco portretteert

duizenden rouwenden die langs het spoor Robert F. uitzwaaien. Tot en met 26 september is een selectie van deze foto's te zien in Tot Zover, het Nederlands Uitvaart Museum in Amsterdam.

Meer informatie: www.totzover.nl.

Dodenpalen

Tot en met 17 oktober: tentoonstelling 'Dodenpalen en Seelenbretter' gemaakt door houtkunstenaars Johanna Nijlunsing en Bali Tollak in Klooster Ter Apel. Meer informatie: www.kloosterterapel.nl

Denkers in de grond

M. Doorman en F. Beckmans. *Denkers in de grond. Een homerun langs 40 graven* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2010, ISBN 978-90-3513522-2, 178 blz., € 15,-).

Deze portretten van overleden Europese filosofen verschenen eerder als columns in *NRC Handelsblad*.

Gesneuvelden in steen

D.J. Oostra. *Gesneuvelden in steen. Oorlogsgraven in Nederland en het grensgebied* (Leeuwarden: PENN Uitgeverij, 2009, ISBN 978-90-77948-36-1, 704 blz., € 30,-).

Het boek geeft een encyclopedisch overzicht van de militaire begraafplaatsen en andere plekken in binnen- en buitenland waar gesneuvelde Nederlandse militairen begraven liggen. Ook de militaire begraafplaatsen voor buitenlanders in ons land komen aan bod. Het boek telt ook veertien bijlagen.

MENSEN LANGS HET SPOOR DIE ROBERT KENNEDY DE LAATSTE EER BEWIJZEN. FOTO PAUL FUSCO

Op de Piazzale Ostiense in Rome, even buiten de Aureliaanse muur en vlak voor de Porta San Paolo, waar de weg naar Ostia begint, lijken rust en stilte ver te zoeken. Maar schijn bedriegt. Loop om de piramide van Caius Cestius heen de drukke Via Marmorata in. De eerste straat links is de Via Caio Cestio. Achter de muur links ligt de protestantse begraafplaats, voluit *Cimitero Acattolico per gli Stranieri al Testaccio* (de Testaccio is een dertig meter hoge berg van potscherven uit de Romeinse tijd, hier vlakbij). Een oase van rust in het geraas van de stad.

Naar het **Cimitero Acattolico per gli Stranieri al Testaccio**

De begraafplaats moest tegemoet komen aan de steeds grotere behoefte aan begraafruimte voor niet-katholieken in Rome. Wie niet terecht kon op de bestaande begraafplaatsen in Livorno, Venetië of Napels had in Rome de keus tussen clandestien begraven of begraven in ongewijde aarde, bij een bouwvallig stuk stadsmuur aan de rand van de Villa Borghese, tussen doodgeboren kinderen, prostituees en zelfmoordenaars. Een ongewenste situatie, vonden velen.

Men zocht een andere plek en na veel moeilijkheden met het Vaticaan werd een stuk grond bij de piramide van Caius Cestius toegewezen. Daar lagen de *'Prati del popolo Romano'*, een uitgaansgebied met een bedenkelijke reputatie, waar veel Romeinen op vrije dagen hun vertier zochten. Ook waren hier in de buurt de wijnvoorraden van de stad Rome opgeslagen. Niet ideaal, maar beter dan de oude situatie.

verrees er een behoorlijke muur om de begraafplaats. Ook de graven zelf waren aan allerlei regels en beperkingen onderworpen. Oorspronkelijk waren zelfs grafstenen verboden, maar in 1775 telde de markies De Sade er toch al drie, met opschriften. Aanstootgevend voorstellen, waaronder met enige fantasie zo ongeveer alles is te vangen, waren taboe en grafschriften als *'Hier rust in God'* en *'God is liefde'* waren niet toegestaan: die werden op niet-katholieken niet van toepassing geacht. Zoals wel vaker werd ook hier de soep niet zo heet gegeten als zij werd opgediend en na 1870, toen het Vaticaan in Rome formeel niets meer te zeggen had, was het grotendeels gedaan met de beperkingen.

Parte Antica

Eenmaal binnen loop je linksaf langs het bezoekerscentrum naar het oudste gedeelte, de Parte Antica. Dit deel lijkt eerder een klein park dan een begraafplaats. De graven liggen op ruime afstanden van elkaar en hier heb je het beste zicht op de nogal spits uitgevalen piramide van Caius Cestius, een Romeinse magistraat die in Egypte dit idee voor zijn grafmonument kreeg. Op de Parte Antica ligt onder meer het

Kerkelijke regelzucht

Er bleven voorwaarden. Begraven mocht alleen 's nachts en soms 's morgens heel vroeg: godsdienstige verdraagzaamheid liet te wensen over en men wilde geen relletjes. Kardinaal Consalvi, begin 19de eeuw staatssecretaris van het Vaticaan, verbood een behoorlijke afscheiding tussen de begraafplaats en de rest van het terrein: dat zou het zicht op de piramide belemmeren, beweerde hij. Bomen planten mocht ook niet en toen men dat toch deed dreigde de kardinaal ze te laten omhakken. Zover kwam het niet, maar pas in 1870

De bezoekersgids is met zijn interessante bijzonderheden, sfeervolle zwart-wit foto's en uitvouwbare plattegrond een funerair verzamelobject op zich

JOHN KEATS, DETAIL

DE PIRAMIDE VAN CAIUS CESTIUS, GEZIEN VANAF DE PARTE ANTICA

graf van de jong gestorven Engelse dichter John Keats. Zijn vriend Joseph Severn, die hem in zijn laatste levensmaanden bijstond, is naast hem begraven. Interessante symboliek is te vinden op het graf van de Duitse schilder Jacob Carstens: Moeder Natuur met de tweelingen Slaap en Dood. Op dit gedeelte vindt u ook de graven van Augustus Hare, bekend van zijn *Walks in Rome* en Johann Beck-Friis, schrijver van de bezoekersgids. Een muur scheidt dit deel van de rest van de begraafplaats.

Nieuwe delen

Rij aan rij ligt daar een hele verzameling geleerden, kunstenaars, diplomaten en politici. De meesten nu vergeten, maar niet allemaal. De dichter Percy Shelley ligt niet ver van de beroemde Treurende Engel op het graf van de Amerikaanse beeldhouwer William Story en zijn vrouw. Goethe's enige zoon August ligt hier ook maar die naam staat niet op zijn graf; wel dat hij een zoon van deze beroemde Duitse schrijver was. Pier Pander, neoclassicistisch beeldhouwer, door zijn geboortestad Leeuwarden met een eigen museum vereerd, heeft hier een bescheiden steen. Helemaal aan de westkant ligt de politicus Antonio Gramsci. Zijn

**Begraven mocht alleen
's nachts en soms 's morgens
heel vroeg**

geestverwanten zetten elk jaar op 1 mei kransen bij zijn graf. *Bruno Pontecorvo* ontbreekt op de lijst van 'eminent and famous persons' in de bezoekersgids. Omdat deze briljante fysicus in 1950 'overliep' naar de Sovjet-Unie. Maar in het bezoekerscentrum wijst men u graag zijn graf. Sommige graven vermelden de doodsoorzaak: zo is er een drenkelingengraf en het graf van iemand die aan difterie stierf.

In het bezoekerscentrum kunnen in de registers en per computer naspeuringen worden verricht naar degenen die hier zijn begraven. Er is ook een website: www.protestantcemetery.it. De bezoekersgids, door Johan Beck-Friis, is met zijn interessante bijzonderheden, sfeervolle zwart-wit foto's en uitvouwbare

plattegrond een funerair verzamelobject op zich. Zeer aanbevolen! De begraafplaats ontvangt geen subsidie en is voor onderhoud geheel aangewezen op vrijwilligerswerk, giften van belangstellenden (aan de poort hangt een collectebus; aarzel niet), en de verkoop van boeken en ansichtkaarten. Weer eens iets anders dan de Trevifontein. Tenslotte: de begraafplaats is een paradijs voor katten, die hun behoefte doen waar het hun uitkomt. kijk dus waar u loopt...

Tekst en foto's: Ben Postma

Dit artikel is gebaseerd op het hoofdstuk 'Begraven in Rome' uit *Inspirerend Rome, reisgids voor de bewuste bezoeker*, door Ben Postma (Zoe-termeer: uitgeverij Meinema/Averbode, 2009, ISBN 978-90-211-4248-7, 192 blz., € 18,90).

Op de meeste gesigeneerde grafmonumenten in ons land vinden we namen van Nederlandse stenhouders. Maar voor een tot nu toe onbekend aantal zerken, gedenktekens, grafkapellen en mausolea tekenden buitenlanders.

Grafmonumenten van buitenlandse ontwerpers

De Antwerpenaar Alexander van Papehoven maakte het ontwerp voor de zerk van E.W. baron de Salisch (1710) in de Grote Kerk te Breda. Het epitaaf ter nagedachtenis aan Willem George Frederik, jongste zoon van stadhouder Willem V, bevindt zich in de Nieuwe Kerk te Delft. Willem overleed in 1799 te Padua. Het beeld is vermoedelijk in 1806 gemaakt naar ontwerp van de Italiaanse beeldhouwer Antonio Canova en in 1896 samen met het stoffelijk over-schot overgebracht naar Delft. Voor het beeld van koning Willem I (1844), dat boven de koninklijke grafkelder in De Nieuwe Kerk te Delft staat, tekende Guillaume Geefs. Van deze Belgische beeldhouwer zijn op het kerkhof van Laken bij Brussel diverse grafmonumenten en reliëfs te zien.

Belgische ontwerpen op begraafplaatsen

Grafmonumenten uit de ateliers van onze zuiderburen zijn het talrijkst op Nederlandse begraafplaatsen. De Brusselse stenhouwerij Salu heeft onder

meer grafkapellen ontworpen voor Brouwers in Meerssen (circa 1898) en Mutsaerts (1901) in Tilburg en een monument voor Delboy (circa 1890) in Den Haag. De Tilburgse firma L. Petit nam de uitvoering van de kapel van Mutsaerts op zich. De stenhoudersfamilie Petit heeft zijn wortels in het Belgische Arquennes, maar een aantal telgen zwermden in de 19de eeuw uit naar Nederland. Ze vestigden onder meer in Breda, Tilburg en Roosendaal ateliers, tot op heden is er nog een atelier in Breda. Vooral veel grafmonumenten in het zuiden van ons land dragen de signatuur Petit.

Cl. Jonckheer, die in zijn tijd de beste stenhouwer van Antwerpen werd genoemd, heeft tussen 1889 en 1930 onder meer een aantal grote grafmonumenten ontworpen op de oude rooms-katholieke begraafplaats van Roosendaal.

Ook andere Vlamingen hebben hier en daar grafmonumenten of grafkapellen op Nederlandse begraafplaatsen ontworpen, zoals A. Hellemans in Halsteren (1892), V. Patteet in Bergen op Zoom (circa 1894), A.J. Strijmans op Moscowa te Arnhem (rond 1904), F. van Ballaer op het Catharinakerkhof te Eindhoven (rond 1905), Thys in Meerssen (1926) en Blommaert in Roosendaal (1933).

Italianen, Duitsers en een Zwitser

Italiaanse beeldhouwers komen veel minder vaak voor. Behalve het eerdergenoemde beeld van Canova in Delft is er bijvoorbeeld het beeld van de wakende engel van Faggioni in de grafkapel voor Sprenger (1892) te Arnhem. Ook het beeld dat sinds 1925 op het familiegraf Vriesendorp (1925) op de Essenhof in Dordrecht staat, is ontwor-

MONUMENT RK BEGRAAFPLAATS ROOSENDAAL NAAR ONTWERP VAN STEENHOEWER JONCKHEER UIT ANTWERPEN

pen door een Italiaan: Angelo del Santo. J. Moretti, architect uit het Duitse Aken, ontwierp het mausoleum voor zijn landgenoot J.A. von Clermont in Vaals (1778). In Valkenburg staat een grafmonument dat is gesigeneerd door W. Wings uit Aken. M. Kiessling ontwierp het mausoleum voor de voormalige Duitse keizer Wilhelm II in Doorn (1941-1942).

Op Beukenhage in 's-Gravenzande staat een sculptuur van de Zwitserse ontwerper A. Dosch voor een van de slachtoffers van de ramp met het stoomschip Berlin, dat in 1907 bij Hoek van Holland verging.

Een onderzoek waard

Het bovenstaande is een greep uit min of meer toevallig ontdekte namen. Er zijn ongetwijfeld meer 'vreemde signaturen' op onze begraafplaatsen te vinden. Een specifiek onderzoek kan interessante gegevens opleveren.

Tekst en foto's: Rita Hulsmann

**Vooraf veel grafmonumenten
in het zuiden van ons land dragen de signatuur Petit**

GRAFKAPEL TILBURG, ONTWERPEN DOOR STEENHOEWERIJ SALU UIT BRUSSEL

‘Als een kerkhof of een huis vervalt, als je de ouderdom eraan af ziet, is dat juist prachtig. Het is niet de bedoeling alles zo goed mogelijk in volle glorie te herstellen. Probeer monumenten zoveel mogelijk te behouden en ga niet, zoals ze soms in een huis doen waar twaalf lagen behang op de muur zitten, alle lagen eraf halen, maar leg er gerust nog een laag op.’ Midas Dekkers gaf De Terebinth in de IJzermanlezing ‘met een knipooog’ zijn visie op restauratie van ons cultureel erfgoed.

‘We weten niet hoe afscheid te nemen’

Na de Algemene Vergadering van 29 mei mocht Dekkers de aftrap geven van de nieuwe lezingenreeks. Deze serie kon worden gestart door een legaat van voormalig penningmeester van de vereniging Thijs IJzerman. En Dekkers bleek een geschikt persoon, als schrijver en bioloog, om met humor en relativiseringsvermogen zijn licht te laten schijnen op dood en vergankelijkheid. Als bioloog heeft hij een voorkeur voor begraven, boven cremieren, vanwege de kringloop van het leven. Al vindt hij begrafenisondernemers ook wel een beetje bedriegers omdat ze de kisten met doden zo diep in de grond stoppen dat de wormen er alleen aan kunnen ruiken. Begravenissen noemt hij per definitie onbevredigend. ‘We weten niet hoe we afscheid moeten nemen.’ En juist die verwarring na het heengaan van een dierbare noemen we dan rouw, aldus Dekkers. De dode wordt de hemel in geprezen en vervolgens heel diep begraven.

Geheugen

Dat dieren niet rouwen en al helemaal geen afscheid nemen, ligt volgens Dekkers deels aan hun vergeetachtigheid. ‘Om te kunnen rouwen heb je een goed geheugen nodig. Rouwen is je dingen herinneren.’ Eigenlijk kennen alleen olifanten (met hun spreekwoordelijke goede geheugen!) zoiets als begraafplaatsen en vertonen ze rouwgedrag. Collega-bioloog Kortlandt merkte op dat dieren en mensen bij stress een zogenoemd ‘overspronggedrag’ vertonen: niet logisch of gewenst gedrag dat ontstaat als je niet weet wat je moet doen. Bijvoorbeeld: als een poes twijfelt tussen vluchten en aanvallen, kan het zich opeens gaan likken en wassen.

Mensen kunnen zich achter de oren krabben of aan hun kin gaan frummen. En op begravenissen helpen dan de ceremonieën om onszelf een houding te geven.

Maar waarom zijn begraafplaatsen tegenwoordig zo ver van huis, vroeg Dekkers – die houdt van overdrijving – zich af. Het liefst zouden we toch onze doden dichtbij ons hebben, zoals we een kat in de tuin begraven, met een struik in de buurt, zodat we later nog weten waar het ook weer was. Bovendien houden we ervan graven te verzorgen, de mens is een sociale diersoort. Ook als mensen ziek zijn, geven we bijvoorbeeld graag een bloemetje. De zieke ziet dat het boeket eerder verwelkt dan hij en knapt daar weer van op!

Bouwstoffen

In feite zijn mensen van het verkeerde materiaal gemaakt, merkt Dekkers op, namelijk van vlees en bloed. Hij heeft

uitgerekend dat een mens voor ongeveer € 25,- aan bouwstoffen bevat: water (veel), koolstof, fosfor, vet en kalk. Om dit snel aftakelende en verdwijnende geheel te compenseren maken we grafstenen en standbeelden van duurzaam materiaal. Zo’n grafsteen werkt als een foto, meent hij. Foto’s, grafmonumenten en standbeelden maken we voor onszelf zoals we herinnerd willen worden. Als we naar een foto van onszelf kijken zoals we vroeger waren, herkennen we ons niet meer. We zijn dan ook vergelijkbaar met een rups die later een vlinder is geworden. Wij veranderen voortdurend en onze huid- en darmcellen sterven constant af. Haren vallen uit en ons leven lang knippen we onze nagels. ‘Alles wat heel is, moet stuk’, aldus Dekkers, waarmee hij met een knipooog zijn inspirerende betoog afsloot.

Liesbeth Vermeulen

MIDAS DEKKERS AAN HET WOORD FOTO ED KUIK

Van de voorzitter

Met plezier kijk ik terug op de Algemene Vergadering (AV) in mei. In een goede sfeer hebben we vergaderd en met veel genoegen is er naar Midas Dekkers geluisterd. Daarmee hebben we een goede aftrap gemaakt voor de cyclus van IJzermanlezingen. Van verschillende kanten hebben we als bestuur positieve reacties ontvangen.

Tijdens de vergadering is ook ons ambitieuze programma voor het jubileumjaar aangekondigd. Het betreft het drieluik: openbaar maken van een manifest, het houden van een jubileumcongres en het starten van een ledenwerfactie. Nadrukkelijk vraagt het bestuur uw medewerking. Aan dit nummer is een oproep toegevoegd met meer informatie.

Tijdens mijn vakantie in Bretagne, waar ik de menhirs heb bewonderd, had ik tijd om de toekomst van De Terebinth te overdenken. Twee activiteiten tijdens het jubileumjaar en mijn rol als voorzitter wil ik hier kort toelichten.

Verschillende leden hebben gevraagd: wat bedoel je nu met zo'n manifest. De gedachte die ik heb bij een manifest is, proberen iets duidelijk te maken, een getuigenis afleggen, de waarde van de vereniging aangeven.

Regelmatig krijgen wij als bestuur vragen, verzoeken om te adviseren, zaken onder de aandacht te brengen, om steun aan protestuitingen te geven. De vereniging manifesteert zich daarmee. Als lid van De Terebinth kun je het niet laten om in de bres te springen. Met het schrijven van een manifest geven we aan dat we dat belangrijk vinden.

Een manifest zou mijn inziens de boodschap kunnen hebben van, 'we zijn er nog lang niet'. Zo'n manifest kan ook werken als een soort geloofsbrief, waar doen we het voor. Waar mag men ons op aanspreken. Je kunt de vraag stellen, is zo'n manifest nu nodig. Er gebeurt al het nodige. Diverse gemeenten, oudheidkundige verenigingen vragen onze hulp. Waarom dan nog zo'n manifest. We willen er aandacht aan geven. Misschien is ook wel een reden dat veel van ons werk, onze

adviezen in bureauladen verdwijnen. Er wordt weinig mee gedaan. Met zo'n manifest willen we het funerair erfgoed onder de aandacht van bestuurders en bewoners brengen. Het uitbrengen van ons manifest kan een accentuering van ons jubileumjaar betekenen.

We willen als vereniging in het jubileumjaar ook eens goed uitpakken met een internationaal congres. Daarvoor moet veel werk worden verzet, zoals het bepalen van het thema, sprekers benaderen, logistieke zaken regelen. Vandaar onze oproep om mee te werken.

Mooie vooruitzichten voor 2011, maar er zijn ook nog wel de nodige zorgpunten.

Het bestuur is nog steeds niet op volle sterkte. Als interim voorzitter zou ik een jaar voorzitter zijn. Het zijn er intussen bijna drie. Ik heb toegezegd tot en met het jubileum aan te blijven, maar daarna treed ik toch echt af. Ik heb nog de nodige andere zaken, die mijn aandacht vragen. Die zijn er tot nu toe behoorlijk bij ingeschoten. Vandaar mijn oproep aan leden om bestuurlijk actief te worden.

Laat het ons weten als je op deze manier jouw steentje aan de vereniging wilt bijdragen. Laat het ons weten als je mogelijke kandidaten kent.

Wij rekenen op jullie, leden van De Terebinth.

Harry Arkesteyn

INSPIRENDEN MENHIRS IN FRANKRIJK FOTO'S AUTEUR

Fotowedstrijd Dodenakkers in de herfst

Voor de derde maal organiseert *Terebinth*, tijdschrift voor funerair erfgoed, een fotowedstrijd. Was in 2008 het thema Religieus Funerair Erfgoed en in 2009 Begraafplaats in de buurt, dit jaar kiest de redactie voor het thema Dodenakkers in de herfst. Een thema dat weinig nadere uitleg behoeft. De herfst is de tijd van de verkleurende bladeren, striemende regen, stormen, paddenstoelen, mist, spinnenwebben en vroege nachtvorst. Maar er kan ook een heerlijk najaarszonnetje op een grafsteen schijnen. Mist werkt sfeerverhogend op een begraafplaats. De foto moet op een begraafplaats zijn gemaakt, met een zichtbaar vleugje 'funerair' in de vorm van een grafsteen, kapelletje, toegangshek etc. De sluitingsdatum voor de inzending is 1 november 2010. Er mogen maximaal twee foto's per deelnemer worden ingeleverd.

Foto's voorzien van naam, mailadres en de locatie waar de foto('s) is (zijn) genomen mailen naar: terebinth@planet.nl. Elke foto dient als jpg-bestand te worden aangeleverd. De foto mag een maximale dimensie hebben van 600 bij 450 pixels, met een maximale bestandsgrootte van 500 kb. Alle inzendingen zijn op het blog Fotowedstrijd Terebinth 2010 (<http://fotowedstrijd-terebinth.blogspot.com>) te zien. Het volledige wedstrijdreglement staat op het blog.

Een kleine jury selecteert namens de redactie de drie beste foto's en kiest hieruit de winnaar. De hoofdprijs is een boekenbon van € 50,-, de tweede prijs van € 30,- en de derde prijs van € 20,-. De drie winnaars krijgen voor 31 december 2010 bericht. De drie beste foto's worden gepubliceerd in *Terebinth* van januari 2011, samen met het juryrapport.

Namens de jury, Bartho Hendriksen

Excursies in 2010

Door omstandigheden is het helaas niet mogelijk dat de excursie naar Rolde op 11 september aanstaande doorgang vindt.

Leden restauratieploeg gevraagd

Restauratiedagen zijn ontstaan uit onvrede binnen het bestuur die van mening waren dat er meer actie moest komen in plaats van zitten vergaderen. Zo ontstond het idee van de restauratiedagen.

De eerste was in het Groningse Garsthuizen, de laatste werd onlangs in Tiel gehouden op de begraafplaats Ter Navolging. Leuke en vooral interessante dagen, waarbij vrijwilligers, vaak leden uit plaatselijke werkgroepen of oudheidkundige verenigingen, de handen uit de mouwen staken onder begeleiding van vaak meer geroutineerde Terebinthleden of regioadviseurs. Leerzame dagen vooral, vanwege de niet vaak toegepaste werkzaamheden; neem voorbeeld het gewichtige herplaatsen en verlijmen van een grafmonument op de oude begraafplaats in Amersfoort of het zwarten van een opschrift op een grafsteen en het rechtleggen van een grafsteen op de begraafplaats in Tiel.

Er zit echter nog een andere kant aan zo'n dag. De organisatie en uitvoering ervan. Tot op heden is het de taak van een bestuurslid die alles voor zijn rekening nam, van het leggen van de eerste contacten tot en met het leiden van de dag zelf.

Een niet te onderschatten taak. En... daarnaast moet het bestuurslid ook nog leden uit de vereniging enthousiasmeren om op een vrije zaterdag mee te werken.

Het bestuur wil daarom een vaste restauratieploeg in het leven roepen, die landelijk ingezet kan worden om vrijwilligers te helpen bij het opknappen van een begraafplaats of een kerkhof. Het bestuur zoekt geïnteresseerden, die zich willen inzetten voor het behoud van monumentale begraafplaatsen en kerkhoven en de restauratie van vervallen grafmonumenten. Heeft u interesse, meldt u dan aan bij de landelijk coördinator Hans van Selm, Ruttensbeeklaan 57, 6732 AZ Harskamp, telefoon: 0318-456723, e-mail: hvselm@tiscali.nl

Bijeenkomst Regionaal Adviseurs

Op 9 oktober wordt op de begraafplaats aan de Eerste Brandenburgerweg te Bilthoven de tweede bijeenkomst van de Regionaal Adviseurs in 2010 gehouden. De bedoeling van deze bijeenkomst is om onderling kennis uit te wisselen en elkaar op de hoogte te houden van activiteiten in de regio's. Geeft u even door of u komt aan Hans van Selm: 0318-456723 of e-mail hvselm@tiscali.nl

Hans van Selm

Verkort verslag Algemene Vergadering

Verslag vorige vergadering

De Terebinth komt op 29 mei 2010 om 10.30 uur bijeen in zalencentrum De Akker in Hilversum. Naast het bijna voltallige bestuur zijn 36 leden aanwezig, veertien leden hebben zich afgemeld.

Na de opening door de voorzitter wordt de agenda ongewijzigd vastgesteld, er zijn geen ingekomen stukken en geen punten voor de rondvraag. Er zijn wel mededelingen, deze worden bij het betrokken agenda-punt gedaan. Het verslag van de Algemene Vergadering (AV) van 28 november 2009 wordt ongewijzigd goedgekeurd en vastgesteld.

Financiële zaken

In het financieel jaarverslag 2009 zijn ter vergelijking de resultaten van 2008 weergegeven. Giften en donaties zijn door meer betaald advieswerk aanzienlijk hoger uitgekomen dan begroot. De kosten van het blad zijn iets lager dan begroot.

In de balans is een aparte post opgenomen voor de reeks Funeraire Cultuur die beëindigd is; de auteurs hebben het restant van de eigen boekjes ter beschikking gekregen voor eigen gebruik en daaraan gekoppeld alle auteursrechten opgegeven. Een aantal boekjes heeft de vereniging nog in bezit voor € 1,- en daarbij behorende auteursrechten die ook op € 1,- zijn vastgesteld.

De Alex-rekening is in de plaats gekomen van de DNB-rekening.

Wat betreft de begroting 2010 geldt dat de meeste posten gelijk zijn aan die van 2009. Er is iets meer budget voor het blad zodat twee themanummers mogelijk zijn. Ook is er een post jubileum opgenomen ter voorbereiding op het 25-jarig bestaan van de vereniging in 2011. De begroting 2010 wordt goedgekeurd.

Hans Hagebeek leest, mede namens Ekko Woltjer, het verslag voor van de kascommissie. Het financiële jaarverslag en de balans worden goedgekeurd; de kascommissie verleent de penningmeester decharge over 2009. Ekko Woltjer stelt zijn positie als lid van de kascommissie beschikbaar. Desgevraagd wil geen van de aanwezige leden in de kascommissie. De vergadering

HET DAGELIJKS BESTUUR AAN TAFEL, VAN LINKS NAAR RECHTS: HESTER VAN DER HOORN (SECRETARIS), HARRY ARKESTEIJN (VOORZITTER) EN PAUL STOFFELS (PENNINGMEESTER). FOTO ED KUIK

gaat akkoord met het voorstel van het bestuur om Frans van Hoof voor deze functie te vragen.

Jaarverslag

De voorzitter geeft een toelichting op het jaarverslag, de activiteiten van de vereniging worden belicht vanuit de diverse invalshoeken. Enkele zaken worden meer in detail doorgenomen.

De redactie van het blad wordt gecompimenteerd vanuit zowel het bestuur als de vergadering. De themanummers zijn informatief en worden goed ontvangen. Het bestuur verneemt graag de mening van de leden inzake wel of niet uitbreiden van het blad in verband met de grote financiële consequenties.

Het bestuur licht haar beslissing toe om in het laatste nummer van het blad excuses te publiceren met betrekking tot de excursie naar Dordrecht.

Het jaarverslag wordt goedgekeurd en de AV verleent het bestuur decharge voor het in 2009 gevoerde beleid.

Voortgang werkplan

Allereerst geeft de voorzitter een terugblik. Het bestuur heeft een ambitiestatement opgesteld waar de leden zich in hebben kunnen vinden. Daaruit is een werkplan 2009/2013 ontstaan met zeven doelstellingen. De doelstellingen worden met behulp van een PowerPoint presentatie toegelicht.

Een van de communicatiemedia is de website. De functie van webmaster is momenteel vacant; er zijn twee kandidaat-opvolgers. Bartho Hendriksen heeft zich altijd een uitstekend webmaster getoond en wordt hartelijk bedankt voor zijn inzet.

Alhoewel er goede bijeenkomsten van leden zijn geweest vindt de uitwisseling van ervaringen wel onderling maar nog niet plenair plaats. Brede uitwisseling van ervaringen is nodig voor een goede kennisopbouw.

Het versterken van de financiële onafhankelijkheid is al eerder door de kascommissie ter sprake gebracht met daarbij het verzoek om te kijken naar een vergoeding voor adviseurs en vrijwilligers. Er zijn activiteiten waarbij niet alleen een onkostenvergoeding maar ook een uurtarief aan de orde is. Ook indien De Terebinth een inventarisatie doet en het vervolg door professionele derden wordt uitgevoerd kan worden afgesproken dat een vooraf vastgesteld percentage van diens honorarium een donatie aan de vereniging is. De vergadering kan zich hierin vinden.

Het invullen van het toekomstbeeld kost veel tijd en inspanning. De voorzitter doet een oproep aan de leden voor invulling van een bestuursfunctie. De vergadering is niet akkoord met het voorstel van het bestuur om Wim Vlaanderen te benoemen als lid van het algemeen bestuur omdat dit niet conform de statuten is. De benoeming komt tijdens de volgende AV aan de orde. Ten aanzien van het huidige bestuur wordt geconclu-

deerd dat er momenteel meerdere dubbelfuncties zijn. Dit strookt niet met het bestaande structuurrapport maar tevens wordt erkend dat dit komt omdat er nu te weinig bestuurders zijn voor alle functies.

Ter afsluiting van dit agendapunt werpt de voorzitter een blik vooruit naar 2011; het jaar waarin De Terebinth 25 jaar bestaat. Het bestuur presenteert het idee om het jubileum luister bij te zetten in de vorm van een symposium dat in september 2011 plaatsvindt en waaraan ook andere partijen zullen deelnemen. De voorzitter doet een oproep aan de leden om zitting te nemen in een jubileumcommissie die vorm kan geven aan het symposium. Het jubileum kan gebruikt worden om meer horizontale contacten tot stand te brengen en de naamsbekendheid te vergroten.

Manifest

Vanuit de vraag 'Wat heeft De Terebinth bereikt?' is de gedachte ontstaan om een manifest op te stellen waarin de intenties en ambities van de vereniging kenbaar worden gemaakt. De voorzitter stelt voor om met behulp van een werkgroep, bestaande uit de denktank en een aantal leden, te komen tot een concept dat in een aantal regionale bijeenkomsten kan worden besproken. Doel is om het manifest in de AV van het voorjaar 2011 vast te stellen. Tijdens het jubileum symposium in september 2011 kan het manifest wordt gepresenteerd.

Ledenwerfactie

Het ledenaantal loopt langzaam maar zeker terug. Ten einde deze trend te keren stelt het bestuur een ledenwerfactie voor zodat het jubileumjaar ook gekenmerkt wordt door een stijging van het aantal leden. Hiervoor zijn diverse mogelijkheden die nog nader worden uitgewerkt. Uiteraard zijn ideeën altijd van harte welkom.

Wat verder ter tafel komt

Puck Kooij doet kort verslag van de laatste Terre Aarde reis 'Go to Grass' met hartelijke dank aan Jeannette en Rindert die een en ander weer perfect hadden georganiseerd. De volgende reis is naar Praag.

Rondvraag

Frans Renssen stelt voor om regionale publicaties te sturen naar Bartho Hendriksen zodat hij ze kan opnemen in de Nieuwsbrief zodat de bekendheid wordt vergroot.

Sluiting

De voorzitter doet als laatste een dringend beroep op de leden om mee te werken aan bepaalde activiteiten het komende jaar. Het bestuur kan niet alles oppakken zonder de nodige hulp vanuit de leden.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de voorzitter om 12.30 uur de vergadering. Hij nodigt de aanwezigen uit voor de lunch en hoopt dat allen ook de lezing van Midas Dekkers zullen bijwonen.

Hester van der Hoorn, secretaris

Wim Cappers (1956) heeft het druk. Secretaris van de werkgroep Lijkschouw bij het Nederlands Huisartsen Genootschap, hoofdredacteur van ons tijdschrift voor funeraire cultuur en bezig aan zijn dissertatie. Schermt wekelijks, speelt toneel en sinds geruime tijd is hij verantwoordelijk voor de dagelijkse zorg voor zijn ernstig chronisch zieke vriendin. Bij haar thuis zijn we.

Jij bent van huis uit toch historicus?

Helemaal! In 1981 schreef ik een referaat over het thema dood in het literaire werk van Rhijnvis Feith en Nicolaas Beets. Drie jaar later vol-

Gast aan het woord

Dertig jaar ervaring

toeide ik mijn doctoraalscriptie over de Begrafeniswet van 1869. In 1986 kwam ik bij De Terebinth. Nadat ik in 1993 lid werd van de redactie is het gestencilde contactblad veranderd in het tijdschrift met paarse omslag.

Ik bevond mij altijd op het snijvlak van maatschappij en wetenschap. De geschiedenis van cremieren, tentoonstellingen en spreken op congressen, mensen van de uitvaartsector ontmoeten. Een ivoren toren is mij vreemd en ik kan gerust zeggen dat ik in Nederland de enige historicus ben die de afgelopen dertig jaar bijna voortdurend met de funeraire cultuur bezig is geweest.

Daarom twee vragen. Wat zijn de grootste veranderingen van de afgelopen periode en wat moet er nog gebeuren?

In de periode 1985-2000 verdwijnt het maatschappelijke taboe rond de dood en ontstaat de persoonlijke uitvaart. Er voltrekt zich een ware funeraire revolutie waarbij wij vergeleken met de ons omringende landen in die tijd voorop lopen.

En ook niet onbelangrijk, De Terebinth speelt daarin een aanjagende rol. Op de uitvaartbeurs van 1996 staan grote professionele organisaties als de NUVU en de steenhouwers tegen-

over nieuwkomers als De Terebinth en vooral het Netwerk Uitvaartvernieuwers. De grote organisaties nemen de vernieuwingen snel over.

Ook de overheid speelt snel en slim in op wat er leeft. Sinds 1991 kun je zonder kist begraven en de as mag mee naar huis! Vanaf 1998 mogen nabestaanden de as ook delen of op een dierbaar plekje verstrooien. Wat dat betreft is het de laatste jaren meer van het zelfde. Vriesdrogen, ecologisch begraven, dat soort zaken.

Dat brengt me bij de toekomst. Is er een nieuwe urgentie?

Ik weet het niet. Soms is de vormgeving van een uitvaart doorgesloten, je kunt ook overdrijven. Daarnaast moet je van een begraafplaats geen ratjetoe maken. Persoonlijke uitingen moeten het totale aanzien niet schaden. Terug naar de kern.

En de toekomst van ons tijdschrift? Ik denk echt dat we meer opiniërend moeten zijn in de zin dat Terebinth telkens aangeeft hoe er in Nederland een evenwicht kan worden gevonden tussen de behoefte aan persoonlijke vormgeving, het gemeenschappelijke aanzien en niet in de laatste plaats het behoud van waardevolle funeraire cultuur.

Jannes H. Mulder

COLOFON

Terebinth XXIV (2010-3)
ISSN: 1382-5259
Tijdschrift voor Funeraire Cultuur.
Uitgave van Vereniging de Terebinth.

Redactieadres

Kantershof 372,
1104 GV Amsterdam, T 020-609 0583;
terebinth@upcmail.nl. Ook voor advertenties en inlegvellen. Digitale Nieuwsbrief: abonneren via de website.

© Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Bouke Jagt, Jannes H. Mulder, Bert Pierik (fotoredacteur), Liesbeth Vermeulen (eindredacteur). Terebinth verschijnt vier keer per jaar. De inleverdata van kopij in 2010: 15 oktober (nummer 4 verschijnt rond 1 december). Opmaak, druk en verzending: Godoy en Godoy, Rotterdam, www.guysengodoy.nl.

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost in 2010 voor personen € 22,50, elke huisgenoot € 9,50 en organisaties € 75 per jaar. Bibliotheken/media kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 22,50. Losse nummers

kosten € 4 per exemplaar (inclusief verzendkosten).

Dagelijks bestuur Vereniging De Terebinth

Harry Arkesteyn (voorzitter),
T 040-2070636, voorzitter@terebinth.nl;
Hester van der Hoorn (secretaris),
T 06-22562028, secretaris@terebinth.nl;
Paul Stoffels (penningmeester), T 0499-391044, penningmeester@terebinth.nl

Bureau

Hester van der Hoorn, Dorpsstraat 99,
2903 LA Capelle a/d IJssel;
T 010- 284 7012; www.terebinth.nl;
bureau@terebinth.nl.